

SMRT ZELENKA

Subota, 14. travnja 1945.

U vojarni je vladao opći metež kada sam stigao pred glavni ulaz. Odmah mi je bilo jasno, zbog općeg nemira i katoličkih pokreta kakve do sada još nisam doživio, da je započelo povlačenje iz Osijeka. Kolone vozila svih vrsta, uključujući konjske zaprege, izlazile su kroz glavna vrata vojarnje nastavljajući svoj put u dva različita smjera. Prve su krenule prema Gornjogradskom trgu, pa Strossmayerovom ulicom za Retfalu i dalje uz Dravu na zapad. Druga su se vozila smjerala u Kolodvorsku ulicu, pa će onda valjda skrenuti na Vinkovačku cestu. Jedva sam se uspio probiti kroz mnoštvo na izlazu, pa stao tražiti zapovjednika bitnice u općoj gužvi što je vladala u prostranom dvorištu vojarnje.

Kada sam konačno spazio satnika i prišao mu, pozdravio sam odlučno, koliko mi je to dopuštao svežanj koji sam nosio pod rukom. - "Krajnje je vrijeme da krenemo u bitnicu" odzdravi mi satnik, pri čemu mi se učinio zabrinutijim i nervoznijim nego što je bio sat-dva ranije. - "Mi ćemo krenuti negdje u predvečerje. Ah, sada već nešto više sličiš vojniku, osim tog svežnja pod rukom. Je li ti majka spremila dovoljno slastica za put?"

Satnik ne bi mogao zauzdati svoj pogani jezik, pomislih dok sam ga slijedio do njegovih kola koja su stajala blizu glavnog stubišta, koja su vodila na prvi kat vojarnje. No, čim smo se smjestili u kolima i kočijaš krenuo prema izlazu, učinilo mi se da se satnikov izraz promijenio poprimivši skoro prijateljsko i ljudsko obilježje. On je bio nešto stariji od mene, možda samo dvije do tri godine. Kasnije sam doznao da satnik još nije bio u vatrenim okršajima na bojišnici, pa zapravo nije imao više iskustva nego li mi zelembaći. Satnik je bio rodom iz Slavonske Požege pa je sve vrijeme u vojsci proveo na položajima tamo jer je u gradu bilo više vojarni s jakim vojnim uporištem. Grad Požega se nalazi u povećoj kotlini u srednjoj Slavoniji između obronaka panonskih planina, čiji se dugi i pošumljeni hrptovi protežu od istoka na zapad. Kotlina je otvorena prema jugu kamo se i širi, a kuda vodi glavna cesta do Nove Gradiške u dolini Save.

Ja sam saznao, da satnik ima djevojku iz okolice Donjeg Miholjca, kamo je češće odlazio svojom zapregom, pa sam odlučio upitati: "Satniče, možete li kazati što se događa oko Donjeg Miholjca?" Nije bilo jednostavno voditi razgovor pored sve one buke prometa i vlastite zaprege, jer su konji pravili priličnu galamu u laganom kasu na, žutim klinkerom popločenoj, Desatičinoj i Županijskoj ulici. - "Nije bilo nikakvih borbenih aktivnosti na mostobranu od jutros. Nijemci su se tijekom noći od tamo tiho povukli i krenuli desnom obalom Drave prema zapadu. Čini se da je sve mirno duž južne obale Drave. Moja se djevojka vratila svojoj obitelji i neće krenuti s nama, ako si to htio znati."

Tako u razgovoru stigismo do Županijske ulice i uskoro smo bili na Vinkovačkoj cesti unatoč priličnom prometu u tom smjeru. Sunce je već bilo na zalazu kada smo stigli do kuće gdje je bilo zapovjedništvo. Sve se činilo opustjelim i napuštenim, nije bilo više one žurbe i komešanja od jutros. 1. bitnica je bila spremna za pokret. Ušli smo u ispražnjenu sobu zapovjednika koja mi se učinila neobično praznom iako su tamo čekali natporučnik Vlatko i zastavnik Zorko, pored nekoliko starijih dočasnika i Gregla, stožernog dočasnika, kao najvažnije osoba u bitnici. U toj se je skupini naš zapovjednik, omanjeg rasta u usporedbi sa svim ostalima, učinio još sitnijim nego li je u stvari bio. Nakon podnošenja prijave, te kraćeg dogovora, satnik Matijević je izdao zapovijedi i svaki je krenuo svojim putem.

Izašao sam iz kuće i na cesti spazio konjušara kako drži dva konja: moga Zelenka, i svojega, oba osedlana i opremljena za pokret. Odjednom sam oćutio kako me obuzima neki osjećaj važnosti, ali me je mućila briga kako ću se uspjeti na konja pred svim očima koje me promatraju i gdje ću s tim povećim svežnjem. Janko, tako se zvao konjušar, je priveo konje, preuzeo svežanj, te mi pomogao uspjeti se na konja gurnuvši me u pravi čas u sedlo. Janko je bio zbijen i snažan momak iz ciganskog kruga, što me nije uopće smetalo jer me je podsjećao na jednog radnika mojega ujaka na ribnjacima blizu Našica. Odmah smo projahali usmjerivši konje prema donedavnom položaju bitnice u rasadniku pored Vinkovačke ceste. Sve je više prevladavalo izvjesno uzbuđenje, onako jašući svoga konja i noseći zapovijed bitnici za pokret, nakon današnjeg dana punog razočaranja i iskušenja.

Nedugo zatim dojahali smo do rasadnika i prošli pored čekajući vojnika do pred kuhinju gdje su se okupili oba zapovjednika vodova i topovođe. Sjahavši i predavši uzde Janku krenuo sam okupljenim topnicima i odjednom sam, kao da je to nešto sasvim uobičajeno, počeo izdavati zapovijedi uočivši kako me svi pažljivo slušaju. Jasno, nisam znao kako točno glase hrvatske zapovijedi, pa sam jednostavno prevodio njemačke zapovijedi, koje su nam mjesecima utuvili u glavu. Katkada sam malo zastao ili mi je izletjela koja njemačka riječ, ali uz pomoć Viraga sve je krenulo svojim određenim putem.

Topovi su prvo okrenuti u dotadašnji položaj, a potom obješeni o lafetu, koju je dovezao upregnuti par konja. Kada su topovi tako pripremljeni iz položaja, prilaze im dva preostala para konja, prvo srednji a potom prednji par, dok se vućni konopi svakoga para pomno spajaju na širokom jarmu na rudi. Kada je taj posao bio obavljen, jahaći se na zapovijed uspnu na osedlane konje koji se nalaze na lijevoj strani svakoga para. Potom topovođe daju zapovijed topnicima da zauzmu svoja mjesta na topu. Tri topnika sjede naprijed na lafeti dok su preostala dva, jedan od njih je nišandžija, u sjedalima na štitu s obje strane topovske cijevi. Kada još topovođe i vodnici zajaše svoje konje bitnica je spremna za pokret. Izvlaćenje se topova kao i uprezanje konja odvijalo kao po nekom dobro uvježbanom ritualu i bez nepotrebnih povika. Taj mi se ritual učinio kao da svaki sudionik predosjeća neki osobiti događaj ili možda strahuje pred nećim nepoznatim. Do konaćnog je polaska ostalo još nešto vremena pa sam to iskoristio za provjeru izvršenja svih priprema.

Pored zaprega za topove, te za kola sa streljivom, bilo je uglavnom više zaprega teretnih konja nego li jahaćih konja. Od Viraga sam saznao, da svaki topovođe ima po jedna kola sa stvarima topnika a moje su stvari bile na posebnim kolima za zapovjednika u bitnici. Na više seljačkih kola bilo je utovareno sijeno za konje te mnogo vreća zobi, što je bio očiti dokaz da su se konjušari zdušno brinuli nabavljajući hranu iz "pouzdanog" prolaznog izvora na željezničkoj pruzi. Nekoliko plato-kola bilo je natovareno trofejnim (talijanskim) streljivom za topove te pješačkim težim oružjem sa zapregama snažnijih konja. Zanimala su me posebno kola za dojavnike gdje su bile utovarene malobrojne telefonske kutije s dosta koluta kabela. Na tim kolima je bila spremljena pomalo manjkava oprema za motrenje (samo jedan škarasti telemetarski dvogled), te instrumenti za premjer. Već se počeo spuštati mrak kada je dojahao teklić sa zapovijedi za neposredni pokret bitnice.

Janko mi je doveo Zelenka, uzjahao sam bez pomoći i onda glasno počeo izdavati zapovijedi ne mareći jesu li hrvatski ispravne prevodeći ih iz njemačkog. Oko 8 sati uvečer prvo su krenula kola s pješačkim naoružanjem a zatim s topovskim streljivom. U to se vrijeme formirao borbeni dio bitnice na čelu sa dojavničkim kolima iza kojih je slijedio prvi top i kola sa streljivom. Virag je prošao sjedeći u kolima za časnika u bitnici a koja su slijedila nakon drugog topa, a ispred trećeg i četvrtog. Iza topova sa dva topnika na svakome slijedila su kola s topovođama i ostatkom topnika. Naša je kolona krenula Vinkovačkom cestom do križanja za Đakovštinu gdje smo skrenuli na cestu prema Čepinu i Đakovu. Zapovjednik nam se priključio i bio na čelu bitnice dok su Vlatko i Gregl sa svojim vojnicima i transportom čekali da bitnica prođe, te su činili začelje bitnici. Na toj je glavnoj cesti bilo sada već dosta prometa, ali su topovske zaprege brzo stvorile potrebni prostor za nesmetano kretanje. Zorko je odjahao s dojavničkim kolima nešto ispred bitnice, a njemu se je kasnije pridružio Vlatko, koji mi je u prolazu rekao da ostanem kod topova brinuti se da se borbeni dio kreće ujednačenim hodom.

Jašući Zelenka spori me je hod teretnih konja u šesteroprezima uspavljivao pa sam razmišljao bi li bolje sjahao pa sjeo u kola pored Viraga. Zelenka bi mogao preuzeti moj konjušar Janko ako bi bio stalno u blizini naših kola ako bi mi ustrebao konj. Tako napola drijemajući na Zelenku razmišljao sam kada ćemo krenuti na zapad a što sam ubrzo saznao, kada smo ušli u Čepin oko 9 km od Osijeka. Na križanju nas je dočekao teklić sa zapovijedi da skrenemo na cestu prema Poganovcima i Podgoraču. Ta je sporedna cesta od tucanog uvaljanog kamena bila u lošem stanju, s mnogo rupa i kolotečina što je otežalo napredovanje bitnice. Sporedne su kamene makadamske ceste morali održavati seljaci, koji su za taj posao umjesto nadnice bili izuzeti od poreza ili drugih davanja. U ratnim su prilikama ti radovi na cestama bili zanemarivani što je umnožavalo oštećenja i neravnosti. Uskoro mi je u sedlu postalo neudobno pa o nekom drijemanju više nije bilo govora, tim više što je Zelenko često mijenjao korak ili bi posrnuo na toj lošoj cesti.

U selu Martinci Čepinski, nakon 20 km hoda, bio je određen samo kraći odmor pa je bilo dosta gundanja među topnicima kada smo uskoro morali opet krenuti. Zapovjedio sam, naime, da se topnici izmjenjuju u sjedenju i hodanju pored topa kako ne bi tko zaspavši pao s topa i došao pod kotače. Ja

sam sjahao i hodajući vodio Zelenka za uzde dajući topnicima primjer da se u hodu drže za top ili lafetu na koju su odložili svoje oružje i kabanice. U hodu mi se pred očima pojavio otac kako hodam za njim negdje u planinama.

Otac je bio mnogo godina predsjednik Planinarskog društva u Osijeku pa sam ga često pratio na podužim turama po Slavonskim planinama ili u Sloveniji. Katkada sam jedva uspio svladati suze, pogotovo ako bi ustali u praskozorje te krenuli na put bez jela ili toplog pića. Oca to uopće nije smetalo te se malo osvrtao na pospanog i gladnog sina mekušca, koji je jedva uspijevao ići ukorak s njegovim dugim korakom. Tata je često znao skrenuti nekom, po njegovom shvaćanju, prečicom pa je to često svršilo dramatičnim ishodom zbog njegovog potpunog pomanjkanja orijentacije. Katkada sam ga uspio nagovoriti da se vratimo ili krenemo drugim smjerom. Na cilju otac nikada nije javno priznao da sam ga ja izveo na pravi put. Možda je ipak bio ponosan na sina koji je imao taj svojevrstni dar za orijentaciju. Tako razmišljajući i vodeći konja na uzdi, postajao sam svjestan svoje časničke odgovornosti, kako za sebe tako i za vojnike kojima zapovijedam.

Naše slijedeće zaustavljanje bilo je u selu Poganovci, pa sam otišao naprijed do kola gdje je trebao biti Virag. Nakon dužeg hoda do čela bitnice našao sam kola s par privezanih jahaćih konja. "Dobro je, zastavniče, da ste došli ovamo. Sigurno ste umorni i gladni, zar ne? Vežite Zelenka za kola i uspnite se da što popijete i pojedete. Ne brinite, ova se kola nalaze ispred bitnice."

Zahvalivši se na pozivu, koga sam jedva dočekao, sjeo sam pored Viraga i upitao: "Stari, znaš li kuda idemo po tom mrklom mraku?" U istom sam času predosjećao što će Virag odgovoriti, a to je da ćemo nastaviti u mraku što dalje, jer će po danu biti opasnije zbog mogućih napada iz zraka. Nastavili smo monotonim hodom, a Virag mi je kod ponovnog polaska rekao s poštovanjem: "Ispravno ste zapovjedili da topnici naizmjenice hodaju uz topove. Dobro je to i za konje. Ostavite Zelenka ovdje pa se vratite do drugog topa. Ja ću vas na vrijeme obavijestiti ako nam netko važan dođe ususret."

Prošli smo kroz Budimce nakon više od 40 km hoda, pa sam odlučio odjahati naprijed do ispred bitnice, da čujem što ima novoga. Prvi su se tragovi dana pojavili na istoku kad se odjednom pored mene stvori zapovjednik na konju u pratnji konjušara, koji ga je svuda pratio kao sjena. "Zastavniče, kao da te umara jahanje?", obrecnu se na mene satnik, te nastavi, "Uzjaši i dođi naprijed pred bitnicu. Ovdje nisi ništa izgubio. Odmah dojaši naprijed!" U prvi me je tren obuzeo bijes, ali sam se suzdržao da ne odgovorim i požurio pješke naprijed do Viragovih kola. Uzjahao sam Zelenka te sam u laganom kasu nastojao stići do zapovjednika usput promatrajući obrise Krndije obasjane prvim sunčevim zracima. Pripazi sada više na zrakoplove, pomislio sam u sebi tražeći pogledom koliko je daleko čelo bitnice, kad mi iznenada u susret dojaše Zorkov teklić sa zapovijedi: "Zastavniče, brzo krenite naprijed s prvim vodom u položaj kod Podgorača. Položaj je kod križanja s cestom od Đakova za Našice."

Taj me je iznenadni poklik probudio iz snenosti i razmišljanja, pa sam okrenuo Zelenka natrag od smo došli. Spazivši Viragova kola zaustavio sam se i

zapovjedio da prvi vod krene za mnom. Nakon što su jahači uzjahali spregove prvog i drugog topa, te njihovih kola sa streljivom, a topnici zauzeli svoja mjesta, naredio sam pokret kasom. U te je rane jutarnje sate iznenadni i nagli pokret četiriju spregova djelovao kao grom iz vedra neba. Lijevom stranom ceste krenuo je prvi vod prema Podgoraču, prvo kasom, a potom trkom čim je put postao slobodan za tu gomilu konja i vozila.

Uskoro smo dostigli teklića koji nas je čekao nadomak prvih kuća Podgorača. Kod križanja sa cestom Đakova pokazao nam je prtinu sa šikarom koja je vodila u polje s laganim padom prema jugu. Dva su topa dovučena pred sam kraj polja na čijem je rubu bilo nekoliko većih grmova i po koje drvo. Iza toga je ruba bila duboka dolina čija se nasuprotna pošumljena strana blago prostirala po obroncima Krndije. Grmova i drveće bi mogli dobro poslužiti kao zaklon od neposredne neprijateljske vatre, pa sam postavio topove s razmakom oko 20 m i nešto podalje od samoga ruba. Nisam još znao gdje je ili što će nam biti cilj, pa sam odredio da se cijevi usmjere na jug uzevši Podgoračku crkvu na desnoj strani kao stožernu točku.

Šesteropreg u pokretu vukući haubicu 100mm kalibra češke tipa,

Kad sam vidio da su dva topa spremna za djelovanje pobrinuo sam se da sklone lafete nakon što su bili istovareni sanduci sa streljivom. U pomanjkanju boljega zaklona, odredio sam da lafete sa šesteroprežnim zapregama i kola sa streljivom ostanu na prtini gdje su bili donekle zaklonjeni između grmova i rijetke šikare s obje strane.

Na cesti sam spazio da je ostatak bitnice krenuo prema Podgoraču cestom za Našice ne osvrćući se na položaj prvog voda. Iznenada je odnekuda dojahao Vlatko pa mi naredi uzbuđenim glasom: "Dovuci topove do samoga ruba polja odakle ćete moći neposredno gađati u dolinu. Tamo su partizani koji nam se približavaju - vidjet ćeš ih golim okom s ruba polja." Meni se nije sviđala Vlatkova zapovijed, jer vatrom haubica obično upravlja posredno istureni osmatrač. Bilo mi je jasno da za to sada nema mogućnosti, pa sam se vratio topnicima i zapovjedio: "Odgurajte topove naprijed koliko možete da možemo direktno gađati u dolinu. Bez konja - samo topnici. Brzo - slijedite me!"

Potrčao samo naprijed do ruba polja pronaći najprikladnije položaje za topove ne misleći na to da ih time izlažem mogućoj direktnoj neprijateljskoj vatri. Pored dvaju stabala živica je bila nešto rjeđa, pa sam izabrao položaje za

topove dok su ih topnici s mukom odgurali tamo niz polje. Počeo sam pretraživati dvogledom horizont gdje bih mogao biti neprijatelj dok me Vlatko nije upozorio na male oblačiće dima u niskom grmlju ili drveću na drugoj strani doline oko 3000 metara od nas. Nisam tamo primijetio nikakve pokrete osim povremenog dizanja oblačića dima vjerojatno iz pješačkog oružja ili manjeg topa u isparavanju jutarnje maglice.

Odjednom se tamo prijeko iz šumaraka na najbližem obronku Krndije začulo štektanje strojnica. Mislim da sam na tom mjestu odakle su se dizali oblačići dima, prepoznao ruševinu na niskom brežuljku koju smo posjećivali u mnogo veselijim i zabavnijim prigodama. Vlatko me je odmah upozorio uzbuđenim glasom: "Vidiš tamo gdje se diže dim malo lijevo od onog većeg drveta! Pucaj nekoliko granata po rubu šumarka!" Odredivši tako cilj krenuo sam se pognut prema lijevom topu pokazati topovođi gdje da usmjeri cijev.

Češka je haubica bila izvrstan top, dovoljno lagan da ga jedan topnik može okrenuti u željenom pravcu pri neposrednom gađanju. Pokazao sam cilj nišandžiji koji je usmjerio cijev nakon što je otvorio vratašca u štitu da može koristiti ciljnu napravu na topu. U top je stavljena i utisnuta maljem granata, a potom ugurana čahura s najvećim brojem punjenja od 7 vrećica baruta, što se čini kod direktnog gađanja. Iz svoga zaklona u živici između dva topa, viknuo sam prema Vlatku: "Prvi top spreman!" Čim mi je topovođa dao znak Vlatko viknu kao odgovor: "Pali i odmah puni top!" Od buke eksplozije koja me je nemalo iznenadila i na čas ošamutila zaboravio sam promotriti pogodak. Top je poskočio i skrenuo natrag, jer topnici nisu dovoljno zarili plug odnosno pritisnuli ga u tlo u trenu ispaljivanja prvog zrna.

Srećom nitko nije pri tome bio ozlijeđen, a kada mi se povratio sluh čuo sam Vlatkove oduševljene povike: "Odlično! Točno u cilj! Puni oba topa i pucaj odmah." Oba su topa bila u tili čas gotova s punjenjem, a na znak topovođa da je cilj nanišanjen, dao sam zapovijed: "Pali!" Ovaj put sam bio spreman na dvostruki odjek pa sam na vrijeme motrio gdje će granate eksplodirati. Iza toga je na tren nastala tišina, a štektanje strojnica se više nije čulo. Vlatko je dalje motrio rub šumarka odakle su se pojavili novi oblačići dima, ali ovaj put nešto više lijevo. Okrenuli smo topove prema novom cilju i napunili prvi top usmjerivši ga prema tim oblačićima koji su se jasno izdizali iz jutarnje maglice.

U času kada sam htio izdati zapovijest prvom topu da otvori vatru, primijetio sam zapovjednika na prtini kako trči prema nama bjesomučno gestikulirajući. Čim je došao na domak počeo galami na mene: "Jesi li ti lud izlagati topove takvoj opasnosti? Tko ti je naredio da otvoriš vatru?" U prvi sam tren bio toliko zapanjen, da nisam uspio izustiti niti jednu riječ, dok mi je još u svijesti bio top pored mene spreman za paljbu čekajući moju zapovijed. Ne znajući što ću, tražio sam Vlatka pogledom, a usput sam motrio što se događa u dolini. Vlatko je dotrčao do zapovjednika i nešto su potihom dogovarali nakon čega se satnik vratio putem odakle je došao. Vlatko mi je na to rekao da možemo napustiti položaj i vratiti se bitnici koja je već odmakla prema Našicama. "Vlatko, prvi je top spreman za paljbu i ne mogu ga izvući iz položaja s punjenjem. Što ću sada?" - "Ispali tu granatu negdje!" Ostavši tako sam s prvim vodom, zapovjedio sam topovođi topa da ispali granatu s najvećom

elevacijom cijevi ne znajući pri tom gdje će granata pasti. U principu je moguće ukloniti čahuru s punjenjem iz topa bez problema, dok je vađenje granate iz cijevi mnogo teže i zahtijeva dosta opreza. To je zbog toga što se kod punjenja topa granatom ista udari drvenim maljem kako bi se njezin bakreni prsten dobro uglavio u utore topovske cijevi.

Nakon što je prvi top ispalio granatu u nepoznato, zapovjedio sam da pripreme topove za izvlačenje i vratio sam se do prtine gdje su čekale zaprege između žbunja s kojih su konji marljivo trgali mlado lišće. Zaprege s topovskim lafetima su se uputile izvlačiti topove dok sam ja zajahao Zelenka i krenuo do ceste promatrajući prolazeću kolonu iz smjera Đakova.

Podalje sam u koloni spazio pomalo mršavog jahača, koji me je svojom pojavom u prvi mah podsjetio na Don Quichote. Kada se jahač približio križanju prepoznao sam Franju. Nismo se vidjeli od Božića, kada je Franjo bio dodijeljen drugoj jedinici u 1. Ustaškom zdruhu. Prepoznavši ga, prišao sam bliže do ceste obrativši se pomalo prašnom jahaču: "Franjo, što ti radiš ovdje? Gdje ti je jedinica?" Umjesto odgovora Franjo upita: "Jesi li ti to malo prije pucao s haubicama?"

Još pod dojmom događaja od malo prije odgovorih: "Jest, bio je to prvi vod koji je gađao po rubu šumarka tamo s druge strane. Zapovjednik nas je malo prije prekinuo u poslu bjesneći na mene, jer nisam dobio zapovijed. Zbilja glupo od mene da sam haubicama direktno gađao cilj i to bez ikakve zaštite." - Ja sam se sve više sramio zbog nespretnog učešća u tom okršaju iako sam mogao biti zadovoljan uspješnim izvršenjem zadatka.

Češka haubica kalibra 100mm prigodom vježbe kod Stockeraua veljače 1944.

Franjo me je pokušao utješiti, te je usput spomenuo da su imali više okršaja tijekom noći povlačeći se od sinoć iz Đakova. Ispričao mi je da je bio dodijeljen pješачkoj bojni nakon što se javio Štiru. U svojoj bitnici ima dva laka pješачka topa i dva protuoklopna topa dugocjevaša manjeg kalibra.

Razgovor smo morali prekinuti kada su nam u susret prišli zapovjednik Zdruga, pukovnik Štir u pratnji moga zapovjednika satnika Matijevića. Štir se, prepoznavši Franju, prvo obratio njemu: "Dobro je da si stigao ranije nego li sam te očekivao. Postavi svoje topove blizu one živice na rubu polja. Pronađi dobar zaklon za topove da ih ne bismo izgubili prije vremena." Očito je

pukovnik dobro poznao Franju, te je čekao da s pješačkim topovima, koji su lakši od haubica i mnogo pokretljiviji u mijenjaju položaja, brani svoju odstupnicu. Obrativši se potom meni, rekao je s izvjesnim podrugljivim prizvukom: "Bio sam iznenađen videći kako haubice brzo mogu zauzeti položaj, te direktno gađati i bez osmatrača. Ipak, tvoj me je zapovjednik uvjerio da je bolje imati pješačku zaštitu uz haubice. Hajde makni se i brzo nestani odavde za tim haubicama."

Pukovnik mi nije trebao dva puta ponoviti zapovijed, pa sam se vratio do voda koji me čekao i naredio pokret. Satnik je već odjahao naprijed, pa sam iskoristio tren kada je u koloni nastao poduži prekid te pokrenuo topnički vod na cestu za Podgorač. Držeći se lijeve strane ceste dobro smo napredovali prestižući dosta civilnih osoba, koje su hodale ili sjedile na seljačkim kolima s privezanim stokom, te nekoliko manjih vojnih jedinica sa svojim transportom. Svi su kretali cestom za Našice, koja je bila oko 11 km od Podgorača.

Ja sam dobro poznao Našice, jer su u blizini bili ribnjaci koje je moj djed zakupio od grofa Pejačevića, a do nedavno je tamo bio upravitelj ujak Pišta. Njega su tamo zarobili partizani prigodom privremenog zauzimanja pustare "Lila" nedaleko od ceste za Klokočevce. Ta je pustara opskrbljivala ribogojstvo, pa su se partizani tamo mogli dobro opskrbiti hranom i drugim potrepštinama. Pustara je bila spojena, osim neasfaltiranom cestom, uskotračnom prugom s upravom ribnjaka udaljenim oko 3 km, odakle je pruga nastavljala do željezničke stanice Breznica gdje se vršio utovar živog šarana.

Ujaku nisu partizani ništa učinili kada su došli na ribnjake, ali ih je on napustio u zimu 1942. preselivši se u Zagreb. Tamo je mislio naći sigurnije utočište, zbog svoga židovskog porijekla, dok nisu njega i njegove roditelje odveli SS-ovci u koncentracioni logor u svibnju 1943. Ujaku je kod oslobođenja od partizana te preseljenja u Zagreb pomogao odvjetnik Dr. Pavle Pleše iz Našica, kojega je moj otac dobro poznao iz mnogih zajedničkih pravnih zadataka na tamošnjem sudu. Možda bi mi Dr. Pavle, koji je očito imao veze s partizanima, mogao pomoći da se negdje sakrijem dok ne prođe ovo idiotsko povlačenje u nepoznato?

Sama pomisao na mnoge posjete ribnjacima, te dobra i fina jela pripremljena tamo činila su me još gladnijim, pa sam tražio bitničku kuhinju. Sustigli smo bitnicu u čijem su začelju bili Greglovci sa svojim transportom, te sam sa čuđenjem primijetio, da je kolona stala na otvorenoj cesti nedaleko iza naselja Podgorača. Konjušari su napajali i hranili zapregnute konje, a vojnici su odnekuda donosili u porcijama toplu juhu sudeći po pari u zraku ranog jutra.

Čudilo me je da je bitnica stala na otvorenoj cesti i da zapravo nitko ne vodi računa o JAK-ovima koji su u glavnom jutrom nadlijetali bojišnicu. Uskoro je vod stigao i priključio se iza drugoga voda gdje su nam ostavili prostor uz desni rub ceste. Uvrstivši se tako u red svi su sjahali prepustivši konje brizi konjušara dok su jahači s topnicima krenuli do kuhinje da prime svoj topli obrok što su im ga priredili kuhari. Zelenka je preuzeo Janko da ga napoji i nahrani, a potom mi je prišao Zorko zanimajući se za sve što sam doživio

tamo kod križanja. Razgovarajući tako sjeli smo uz rub ceste s nogama u jarku i polako jeli naš prvi topli obrok od jučer u podne.

Ispričao sam Zorku o mom susretu s Franjom, te o primjedbama pukovnika i satnika po čemu sam mogao zaključiti da ćemo od Našica možda krenuti za Slavonsku Požegu. Zorko je spomenuo da je cesta za Požegu u dosta lošem stanju, a mnoge bi krivine i strmine sigurno još više otežavale i zadržavale kretanje bitnice. Osim toga, ta je cesta bila između obronaka obraslim gustim šumama iz kojih su prijetili partizanski prepadi.

Dok smo nas dvojica jeli i razgovarali, pridružili su nam se odjednom satnik i Vlatko, te sjeli pored nas na travu. Taj se razgovor uskoro razvio u naš prvi dogovor, a u svezi nastavnog ratnog djelovanja. Utvrđeno je da će satnik i Vlatko jahati na čelu kolone s izvidničkim odredom i dojavnicima, a s njima će biti dio Greglovih specijalaca svi na kolima. S izvjesnim razmakom slijedit će ih borbeni dio bitnice sa svojim dijelom transporta, a na začelju će biti ostatak Greglovih vojnika s preostalim kolima. Jutro je već prošlo kada je bitnica krenula u koloni od dva dijela, pa je sigurno bila duga oko 1000 metara. Zorko je jahao ispred drugog voda topova, dok sam ja jahao Zelenka uz Viragova kola, a ispred prvog voda. Podigla se je prilična prašina, pa sam zabrinuto promatrao nebo bojeći se iznenadnog napada iz zraka.

Približavajući se Našicama podsjetio sam se da bih se tamo možda imao priliku nekako izvući iz tegobne situacije. Pokušavao sam se prisjetiti kuće u kojoj je bila pisarna Dr. Pavla na jednom uglu glavnog trga u Našicama nekako ukoso preko puta od ulaza u dvorac grofa Pejačevića. Gradić Našice je bio na ovcem brežuljku s dvorcem na njegovoj sjevernoj strani odakle se pružao prekrasan pogled na ravnicu u smjeru Donjeg Miholjca. Na trg se prilazilo dvjema glavnim cestama, jednom iz Osijeka s istoka, drugom od Donjeg Miholjca, a cesta iz Podgorača je isto završavala u drugom uglu glavnog trga.

Na zapad je s trga vodila samo jedna cesta koja se strmo spuštala do račvanja odakle su glavne ceste išle desno za Feričance, a lijevo za Slavonsku Požegu. Što smo se više približavali Našicama kretanje je kolone bilo sve sporije. Kada smo nešto prije podneva konačno stigli na trg vidio sam, da su razlog tome bile kolone vojske i civila koji su prilazili na trg od Osijeka ili Miholjca. U općem metežu na trgu odlučio sam projahati južnom stranom trga, gdje nije bilo prometa. Ako bi me tko spazio mogao bih se izgovoriti, da sam htio obići trg i tako brže doći do prvog voda. Pred sobom sam prepoznao kuću Dr. Pavla, pa sam sjašio i privezao uzdama Zelenka za obližnji stup rasvjete.

Pokucao sam na vrata pisarne odakle je malo kasnije dopro oprezan ženski glas: "Tko je?" ali su vrata ostala zatvorena. "Ja sam, Zvonko, sin Dr. Zlatka Špringera iz Osijeka. Molim vas pustite me unutra. Ne mogu dugo stajati ovdje vani!" Ogledavao sam se, je li me tko od Greglovih vojnika možda spazio kada se iza mene malo otvore vrata, a odvjetnikova supruga me dočeka: "Oh, moj Bože. Uđi! Ma kako si ti došao ovamo, sinko?"

Nisam joj mogao objasniti zašto sam pokucao na odvjetnikova vrata, pa sam bez predaha rekao: "Molim vas, mogu li razgovarati s vašim suprugom? Ne mogu ostati dugo!" - "Oh, pa nema moga supruga kod kuće. On je morao otići, jer nije bio siguran što bi mu se moglo dogoditi kada se počnu ustaše povlačiti." Neću moći ostvariti moj plan, bila mi je prva pomisao pa sam razočaranim glasom upitao: "Je li doktor otišao s partizanima? Kako bih ja mogao otići k njima?"

Postarija žena je bila nemalo iznenađena mojim pitanjima, pa reče: "Ne, ne, moj muž nije otišao k partizanima. On je prestar i ne bi mogao izdržati te napore. Znaš kako je uvijek bio boležljiv, a pogotovo u zadnje vrijeme. Reci mi, što se dogodilo s tvojim ujakom?" - "Gospođo, mi ne znamo je li još živ ili je umro u logoru, ali to nije što me sada tišti. Ja se moram izvući nekako iz ovog kaosa prije nego i za mene bude prekasno."

Odmjeravajući me uplašenim i zabrinutim pogledima gospođa me odjednom pozove da uđem u kuću da će mi dati što za jesti i piti. Pošao sam za njom u kuhinju gdje je za stolom sjedio njezin muž, pa me oslovi: "Dobro došao! Vidio sam te kroz podrumski prozor kako prilaziš kući. Nisam te odmah prepoznao, ali, kako i sam znaš, mi moramo biti vrlo oprezni koga puštamo u kuću ovih dana. I sam tražim mjesto gdje bih se mogao sakriti dok prođu ovi opasni dani. Tebe, Zvonko, nažalost ne mogu sakriti niti ovdje, a niti bilo gdje drugdje. Kasno je za to sada, puno prekasno. Preopasno je sada pokušati uspostaviti vezu s partizanima. Predložio sam ja to tvom ujaku tamo već davno, ali me on nije htio poslušati. Umjesto toga izabrao je jedan od njemačkih radnih logora, a bilo je boljih prilika da ostane živ, zar ne?"

Naprосто nisam mogao shvatiti, da se moja posljednja nada rasplinula kao mjehur od sapunice. Prihvatio sam ponuđenu šalicu kave od cikorije, a dok sam lagano pio napravila mi je gospođa poveći komad obloženog kruha i stavila ga u papirnatu vrećicu. Zahvalio sam se domaćinima što su me saslušali, te na gostoprимstvu unatoč zastrašujućima okolnostima pa sam brzo izašao iz kuće motreći trg odakle bi me netko mogao vidjeti kada sam izašao iz ove kuće.

Prišao sam Zelenku koji je bio vrlo nemiran vjerojatno zbog buke i meteža prometa na cesti s onu stranu trga. Sokak, gdje je Zelenko bio vezan za rasvjetni stup, je bio potpuno prazan, pa sam umirujućim glasom smirivao konja dok sam odvezao uzde i zauzdao ga. Nespretno sam uzjahao, uspio nekako pričvrstiti vrećicu za sedlo te krenuo hodom do kraja trga, pa dalje do ceste. Nisam vidio nikoga od naše pratnje u koloni koja se je sporo kretala oko trga. Primijetio sam da pred kapijom dvorca stoji veća grupa vojnika i nekoliko kola pa mi se u prvi čas učinilo da bi to mogla biti naša zalaznica. Srećom to nisu bili Greglovi vojnici, pa sam skrenuo Zelenka lijevo niz glavnu ulicu.

Jahao sam Zelenka korakom po prtini uz sokak pored kuća gdje nije bilo nikoga, pa sam se nadao da ću s lijeve strane ceste moći prije vidjeti gdje je začelje bitnice. Pomislio sam, da bih onda u trku možda neopaženo mogao proći naprijed i dostići prvi vod s Viragovim kolima. Poširoka glavna cesta

prema zapadnom izlazu iz Našica bila je popločena kamenom kaldrmom dok su s obje strane ceste bili jarci za odvodnju te drvoredi divljih kestena. Pješačke su staze uz kuće bile popločene crvenom opekrom dok je do jarka bio po široki travnjak sve do pod drveće. Dohvatio sam vrećicu, otkinuo komad kruha i polako žvačući nastavio oprezno niz cestu, sada već u laganom padu. Kolona na cesti kao da se već nekako sredila i nije bilo više onakve gužve kao na ulasku u Našice. Odjednom mi se učinilo da čujem zvuk zrakoplova unatoč buci i žamoru s ceste i to baš kada sam spazio stotinjak metara naprijed poznate mi zaprege bitnice.

U tili čas je na cesti nastala panika i metež, a pogotovo kada je zrakoplov preletio iznad ceste čiju sam sjenu na tren spazio kroz krošnje kestena. U podsvijesti su mi se munjevito prikazali događaji napada "Lightning" zrakoplova na transporte u željezničkoj stanici Dobova u noći od 10. lipnja 1944. U jednom od tri vlaka smo čekali da sutradan izvršimo mimohod u Zagrebu, a onda odemo kućama na 14 dnevni dopust.

U isti čas kao da je i Zelenko osjetio opasnost, zadrhtao je i zarzao, te odjednom trkom pojurio niz sokak. Odbacivši vrećicu posegnuo sam za uzdama pokušavajući nekako Zelenka smiriti te njime kako-tako upravljati. Uspjelo mi je Zelenka privesti bliže uz kuće čiji su vrtovi imali povisoke zidane ograde, pa sam iz sedla dohvatio rub zida i preskočio ogradu koja mi je bila najbliža u tom trenu. Sa zida sam skočio dolje ne gledajući kako je duboko ili što je poda mnom, pa sam sa čuđenjem osjetio kako sam pao na nešto podatno i meko. Dok sam se malo snašao i ogledao postao sam odjednom svjestan čudne tišine. Buka napada zrakoplova je prestala onako naglo kao što je i došla, pa sam ustao i krenuo do kuće u čijem vrtu sam našao svoj zaklon. Netko od ukućana je toga trena izišao na trijem, pa me je sa čuđenjem promatrao kada sam pozdravio i ispričao se za nenadani posjet. Izašao sam kroz kapiju na cestu na kojoj nije bilo više cjelovite kolone.

Ljudi su se dizali iz jaraka i počeli potragu za svojim i kolima sa stvarima i životinjama. Bilo je tu nekoliko vojnika koji su se skupljali i pomagali drugima pronaći svoje jedinice. Meni je bila prva briga pronaći Zelenka kojeg sam napustio u trenu opće panike i koji je sigurno u strahu odjurio cestom, tko će ga znati gdje li se zaustavio. Hodajući uz zidove kuća pronašao sam odbačenu vrećicu i s izvjesnim zadovoljstvom izvadio ostatak kruha, pa sam tako žvačući nastavio niz cestu. Brzo sam stigao do račvanja cesta gdje sam odmah primijetio da se kolona kretala prema Feričancima, jer na cesti za Požegu nije moglo vidjeti se išta od neke vojne kolone.

Lijevo od ceste prema Feričancima bila je velika ledina gdje su se održavali sajmovi. Uz ravnu je cestu bilo više prevrnutih kola i rastepene su stvari ležale unaokolo, s teže ozlijeđenih konja skidali su ormu, a pokoja je životinja ležala u zadnjim svojim životnim trzajima. Konačno sam naišao na nekoliko vojnika iz bitnice kako skupljaju razne predmete i stvari, te ih tovore na kola koja nisu bila oštećena u toj jurnjavi. Posvuda su ležale rasute vreće, a po sadržaju sam mogao zaključiti da su sigurno pripadale Greglovom transportu. Od vojnika sam saznao da je bitnica dobro prošla i da je već bila izvan Našica na ravnoj cesti kada su naletjeli JAK-ovi.

Iznenadilo me je što je bitnica krenula cestom za Podravsku Slatinu, a ne za Požegu, pa sam ubrzao hod tražeći Zelenka na livadama lijevo i desno od ceste. Prvo je obližnje selo bilo Donja Motičina tamo malo dalje iza hrastove šume. O kavgadžijama iz Motičine sam čuo mnogo priča od oca kako je nakon žetve redovito dolazilo do obračunavanja i tučnjave noževima, koje su katkada svršavale smrtnim ozljedama. Otac je često puta zastupao nekog od optuženih počinitelja, ali je bilo simptomatično da je ubojica imao uvijek dovoljno svjedoka koji bi potvrdili da je bio pod jakim uticanjem alkohola. Osuda bi tada mogla biti donošena samo za ubojstvo iz nehata s kaznom do 3 godine. No, kada je novi sudac počeo strože primjenjivati zakon, te dosudio ubojici kaznu i do 10 godina, prestale su odmah slijedeće godine kavge sa smrtonosnim ishodima. Sjećajući se tih priča prišao sam grupi od nekoliko topnika, koji su pretovarivali sanduke s topničkim streljivom na ispravna kola, upitavši jesu li možda vidjeli negdje osedlanog konja po Zelenkovu opisu.

Gledajući na sve strane, ne bih li spazio Zelenka, primijetio sam pored ceste više mrtvih konja očito ubijenih, jer su zadobili teške ozlijede. Rane tih konja su bile strašne i drugačije, očito prouzrokovane šrapnelima koji su potjecali od bombi malo prije bačenih iz zrakoplova. Takove su bombe bile prava pokora što prouzrokuje strašne rane, ali i bezglavi bijeg životinja. Prešao sam s ceste lijevo na livadu gdje sam opazio veterinara, koji je dolazio k nama u bitnicu radi kontrole i njege naših konja. S njime nisam nikada duže razgovarao osim što sam saznao, da je tek nedavno svršio studij na Sveučilištu u Zagrebu pa je odmah bio pozvan u vojsku i upućen na rad u naš zdrug. Nisam mu zavidio na njegovu poslu kada je uvlačio ruku kroz čmar konja da bi uklonio smetnju ili izvukao predmet koji se je prepriječio normalnoj funkciji crijeva. Sada je "Vet", tako su ga zvali u bitnici, bio zaposlen oko ranjenih konja.

Prišavši mu upitao sam: "Vet, jesi li vidio slučajno mog Zelenka?" Vet se je na tren okrenuo meni i odgovorio: "Žao mi je, ali ne bih niti znao koji je od tih konja Zelenko. Strašne su te rane od šrapnela, vidi kako im je užasno rastrgano tkivo. Morali su ubiti više konja, jer im nije bilo spasa. Osim toga ima konja sa slomljenim koljenima ili gležnjevima - sve zbog panične jurnjave od Našica."

Okrenuo se jednom od konjušara i rekao mu da ubije konja, jer mu nema spasa zbog krvarenja iz mnogih zadobivenih rana i slomljene prednje noge. Još sam gledao oči konja kad odjednom prasnu hitac trgnuvši mu glavu u vis, a potom se životinja izvali na stranu, trgnu i ostane nepokretno ležati na livadi. Gledajući to nepokretno, do malo prije još živo tijelo, iz kojega je krv počela crveniti livadu, stisnulo me je nešto u grlu i osjećajno povrijeđen doživljenim, nastojao sam čim prije nestati s toga mjesta. Gdje li je Zelenko?

"Pogledaj tamo naprijed, bliže do šume. Nisam još imao vremena pogledati tamo" čuo sam Veta da mi dovikuje. Okrenuo sam se Vetu da mu se zahvalim, ali spazivši da će ubiti još jednog konja promrmljao sam nešto dok on doda: "Nemoj gubiti vrijeme tražeći tvoga konja. Požuri da stigneš bitnicu koja čeka tamo na cesti u šumi. Čim završim ovaj ogavni posao ovdje vratit ću se i ja tamo. Reci zapovjedniku da ovdje vjerojatno neću moći spasiti nijednog

konja.” U meni se tada pojavi neki čudan osjećaj o nepovratnom gubitku pa sam pošao prema cesti gdje me je prepoznala grupa Greglovih vojnika koji su mi ispričali da su natovarili na kola sve što su mogli naći uz cestu, te da nitko nije ozlijeđen u bitnici. Zbog gubitka više konja morali su stvoriti nove spregove, ali smo imali i nešto sreće jer smo izgubili uglavnom slabije konje. U sebi sam pomislio da je veća sreća što nisu eksplodirali sanduci sa streljivom. Dok su se oni kretali naprijed prema sastajalištu kod šume nešto prije Donje Motičine, ja sam se opet vratio na livadu i krenuo prema jednoj svijetloj točki ispred šume.

Prilazeći sve bliže toj mirnoj, sivkastoj mrlji na obzorju, počeo sam trčati dozivajući: “Zelenko! Zelenko!” ali se taj konj nije pomaknuo s mjesta. Kada sam došao još malo bliže prepoznao sam svoga konja koji mi se učinio nekako drugačijim. Je li postao možda nešto niži ili je to samo neka moja umišljenost ili ... se Zelenku nešto strašno dogodilo, jer se uopće ne pomiče. Usporio sam malo trčeći, a znoj me je oblio i curio niz lice, vrat i kralježnicu. Odjeća se na meni lijepila od znoja, a od uzbuđenja mi je udarila krv u glavu. Jest to je bio Zelenko koji je stajao kao prikovan na mjestu. Prišao sam mu polako, a njegova se glava polako okrenula prema meni na moj usklik. Iz te su me glave promatrale razrogačene oči životinje koje su odavale užasne boli koje je morala podnositi. Na čas kao da mi je srce stalo gledajući te bolne crne oči mog konja. Pogledom sam skrenuo prema nogama, pa sam prestravljen shvatio, s neograničenim užasom, da je nešto strašno pogodilo Zelenka. U prvi sam čas pomislio da mu kopita stoje u dubokoj travi, ali ne, .. ne, pa to nije moguće! Njegove su noge, sve od reda, bile skraćene nekim osakaćenjem. Sve četiri noge bile su slomljene kod gležnja a Zelenko je stajao na njihovim badrljcima sa kopitima uvrnutima u stranu pod neprirodnim kutovima. Konj je sigurno podnosio užasne boli što se očito odražavalo u njegovim očima.

Prišao sam mu blizu glave i gladio ga po vratu, pa potom po toploj njušci. Zelenko se nije oglasio niti, meni poznatim, hrzanjem. Stajao je tako mirno prateći me samo očima dok sam ga obilazio. Podigao sam list sedla i odriješio uže koje je njišući se dotaklo tlo. Izvadio sam svoj teški pištolj, otkočio ga i vrlo polako približio cijev jedva dodirujući dlaku iza uha. Lijevom sam rukom gladio Zelenka polako spuštajući je između ušiju na čelo, dok mu nisam konačno pokrio crne ispaćene oči svojim dlanom. Potegao sam otkonac jednom, još jednom, pa sve dok nije bilo više metaka u magazinu. U ušima mi je još zvonilo dok mi je do svijesti dopro odvrtni miris spaljene dlake i sprženog mesa. Zelenko je polako pao na stranu, a osakaćene su mu noge strčale iz trave preda mnom, a na njima njišuća kopita ... kao posmrtna zvona.

Moj se želudac preokrenuo u jecaju maloga djeteta, pa sam izbljuvao sve što je iz mene moglo izići. Kada je malo popustio taj strašni grču u meni pokrenuo sam se i vratio natrag do mrtvog konja te izvukavši uže skinuo sedlo s njega. Mrtav je Zelenko izgledao sasvim drugačije od onog konja kojega sam prekratko poznavao, a ipak toliko zavolio. Prebacio sam sedlo na leđa i krenuo prema cesti u toj suludoj rutini hodanja i ubijanja i u nadi da ne budem ja sam ubijen. Na cesti je sada bilo nešto više prometa pa sam uskoro uspio staviti sedlo na kola naše jedinice koja su se kretala u smjeru Motičine.

Uskoro sam došao do ruba hrastove šume i spazio prve kuće sela, nakon što sam stigao do kraja laganog uspona. Kroz laganu prašinu na cesti prilazio mi je netko iz suprotnog smjera. Bio sam iznenađen kada sam prepoznao Zorka, no učinilo mi se nekako čudnim što ne nosi nikakvo oružje osim pištolja za remenom, a bio je bez kacige. Čim me je spazio upita: "Jesi li ranjen? Gdje si bio cijelo to vrijeme?"

Konj zvan «Lucky» iz autorovog današnjeg susjedstva je vrlo sličan Zelenku.

Bio sam malo zatečen njegovim pitanjem pa uzvratih: "Znaš da sam bio iza tebe u koloni kada smo ušli u Našice. Tamo sam doživio zračni napad, a konj je nestao pa sam morao hodati ovamo. Moj je konj bio teško ozlijeđen pa sam ga morao ubiti." Tek sada sam primijetio da mi je odora poprskana krvlju što sada više nije bilo od neke važnosti. "Zašto se ti vraćaš cestom?" Zorko je bio brz s odgovorom: "Ja idem natrag vidjeti da se svi vojnici odmah priključe bitnici. Tako mi je zapovjeđeno. Bitnica je krenula dalje prema Feričancima gdje se trebamo svi javiti. Nastavi cestom dalje i pazi na JAK-ove! S njima nemaš baš mnogo sreće, eh?" Potvrdio sam glavom i nastavio svojim putem, dok je Zorko krenuo suprotnim smjerom natrag prema Našicama. Tog trenutka nisam bio svjestan da će to biti zadnji put da sam vidio Zorka.

* * * * *